

068. Hasan el-Bedrî el-Ħicâzî'nin şiirinde hiciv ve tarihi olaylar**Orhan İYİŞENYÜREK¹**

APA: İyişenyürek, O. (2023). Hasan el-Bedrî el-Ħicâzî'nin şiirinde hiciv ve tarihi olaylar. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (32), 1159-1180. DOI: 10.29000/rumelide.1252868.

Öz

Olumsuz eleştiri ya da yerme ve kötöleme insanın yapısında bulunan ve insanla birlikte var olagelen bir özelliktir. Eleřtirilerin daha güçlü olmasını sağlamak için insanlar edebiyatın gücüne başvurmuş ve tenkidini yaparken şiir ve düz yazı gibi edebi türleri kullanmışlardır. Arap edebiyatında da aynı şekilde görölebilen bu temanın ilk örneklerine Cahiliye şiirlerinde rastlamak mümkündür. En eski şiir türlerinden olan hicviyelerde, yerilen şahsa yönelik şahsi kinler ya da başka sebepler etkisiyle muhatabın ayıpları, kusurları, ahlaki zaafı ve hoş gitmeyen yönleri alaya alınarak mübalağalı bir şekilde ele alınmıştır. İçinde bulunulan dönemin sosyal ve siyasal şartlarından etkilendiği görölen hiciv türü Emevîler Dönemi'yle birlikte daha çok söylenmeye ve muhteva açısından da giderek sertleşmeye başlamıştır. Yaşadığı toplumun bir parçası olan şair ve edebiyatçıların duygularını, hayat tecrübelerini, yaşadıklarını, gözlemlediklerini, beğendiklerini ya da şikâyetçi oldukları durumları şiirlerine veya edebi ürünlerine yansıtmaları, belki de edebiyatın, toplumsal işlevine temas noktalarını belirgin hale getiren yönüdür. Bu makalede Osmanlı Dönemi Mısırlı şairlerden Hasan el-Bedrî el-Ħicâzî'nin (öl. 1131/1718) şiirlerinde eleştiri ve buna bağılı olarak kötümserlik, şikâyet gibi temalar incelenmiş, bazı tarihi olaylarla ilgili şiirler ele alınmıştır. Kolayca şiir söyleyebilen Ħicâzî tasavvuf, felsefe, mantık, nahiv ve hadis konularında şiir nazmetmiştir. Fakat şiir söylediği en önemli konu insan ve yaşadığı dönem olaylarının eleştirisidir. Şiirlerinde yaşadığı dönemin insan tiplerinden çeşitli tablolar, sosyal ve ahlaki problemler görölmektedir.

Anahtar kelimeler: Arap dili ve belagati, Osmanlı dönemi Arap şiiri, Mısırlı şairler

Satire and historical events in Ħasan al-Badrî al-Ħijâzî's poetry**Abstract**

Negative criticism or denigration and vilification is a characteristic that is inherent in human nature and has always existed with human beings. In order to make criticism more powerful, people have resorted to the power of literature and used literary genres such as poetry and prose to criticize. The first examples of this theme, which can also be seen in Arabic literature, can be found in Jahiliyya poetry. In satires, one of the oldest types of poetry, the shames, flaws, moral weaknesses and unpleasant aspects of the interlocutor were ridiculed and exaggerated under the influence of personal grudges against the person being criticized or other reasons. The genre of satire, which was influenced by the social and political conditions of the period in which it was written, began to be sung more with the Umayyad period and became increasingly harsh in terms of content. The fact that poets and literary figures, who are a part of the society they live in, reflect their feelings, life experiences, experiences, observations, likes or complaints in their poems or literary products is perhaps the aspect of literature that makes the points of contact with its social function clear. In this article, the

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Arap Dili Eğitimi ABD (Konya, Türkiye), oiyisenyurek@erbakan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9544-2781 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 22.12.2022-kabul tarihi: 20.02.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1252868]

themes of criticism and related themes such as pessimism and complaint in the poems of Ḥasan al-Badrī al-Ḥijāzī (d. 1131/1718), one of the Egyptian poets of the Ottoman period, are analyzed, and poems about some historical events are discussed.

Keywords: Arabic language and rhetoric, Ottoman period Arabic poetry, Egyptian poets

Giriş

Hiciv Arapça هجو kökünden türeyen bir kelimedir. Sözlükte bir sözcüğün harflerini sayarak ve heceleyerek okuma, bir kişinin ya da toplumun ayıp ve kusurlarını sayma, yergi, taşlama ve satir gibi anlamlara gelmektedir (İbn Manzûr, 1993, s. 15/353). Medih, tasvir, nesîb, mersiye ve fahr gibi Cahiliye Dönemi şiir türlerinden olan hicivde, yerilen şahsa yönelik şahsi kinler ya da başka sebepler etkisiyle muhatabın ayıpları, kusurları, ahlaki zaafı ve hoş gitmeyen yönleri alaya alınarak mübalağalı bir şekilde ele alınmıştır (Dayf, 1960, s. 1/196-197; Yıldız, 2017, s. 91; 2021, s. 51). Savaşlar, kabile çekişmeleri gibi durumlarda muhatabı moral yönünden çöktürmek amacıyla söylenen ve psikolojik bir etkisi olan hiciv, Cahiliye Dönemi'nden itibaren şairler tarafından kılıç gibi keskin, ok gibi tesirli bir şekilde kullanılmıştır. Hiciv türünün, kabileler arası husumetlerde psikolojik arka planı destekleyen, manevi lojistik sağlayan bir yapıda değerlendirilip, savaş durumlarında başvuru bir saldırı ya da savunma aracı olarak görüldüğü zamanlar da olmuştur. Bu bağlamda, hiciv şairleri kendilerini kabile adına savaşan atlılarla denk hatta onlardan daha üstün görmüşlerdir (İbn Zâkûr, 2013, s. 1/563). Cahiliye Dönemi'nde hiciv şiirleri söyleme noktasındaki en büyük temel itkinin kabile taassubu olduğu rahatlıkla söylenebilir. Genel olarak Arap şiirinde methiye, fahiye gibi övgü şiirlerinde konu edilen olumlu özelliklerin tersi olumsuzluklar bu tür şiirlerde dikkati çekmiştir (Durmuş, 1998, ss. 447-449).

İçinde bulunulan dönemin sosyal ve siyasal şartlarından etkilendiği görülen hiciv türü Emevîler dönemiyle birlikte daha çok söylenmeye ve muhteva açısından da giderek sertleşmeye başlamıştır. Bu dönemde, hiciv şiirlerinin söylenme amaçları arasında, şairin devlet adamlarından beklediklerine karşılık bulamaması da gözlemlenmektedir. Abbasiler Dönemi'nde ise hiciv şiirleri ferdileşerek kabile ve toplumları hicvetme bir kenara bırakılarak şahıslara yönelmiş, hatta kendini bile hicveden şairlere rastlanılmış ve kısa şiirlerle hicvetme yaygınlaşmıştır (Cevâd Ali, 1993, s. 6/593 vd.).

Yaşadığı toplumun bir parçası olan şair ve edebiyatçıların duygularını, hayat tecrübelerini, yaşadıklarını, gözlemlediklerini, beğendiklerini ya da şikâyetçi oldukları durumları şiirlerine veya edebi ürünlerine yansıtmaları, belki de edebiyatın, toplumsal işlevine temas noktalarını belirgin hale getiren yönüdür. Eski dönemlerden başlayarak şairler, şiirlerinde sosyal ve kişisel aksaklıklara dikkat çekmiş ve çeşitli problemlerin tasvirini yapmışlardır. Bazı şairler bu tasvirle yetinmemiş, şikâyet konusu olan durumlardan kurtuluş için nasihat ve tavsiyelerde de bulunmuşlardır. Şikâyet temalı şiirler ait olduğu toplumun ahlaki ve sosyal yapısını ortaya koymada önemli bir kaynak olmuş, kişilerin ve toplumların fotoğrafını çekerek söylenildiği dönemler hakkında bilgi sahibi olunmasına katkı sağlamıştır.

Şiirlerinde hiciv ve şikâyet temalarını işleyen şairlerden biri de Ḥasan el-Bedrî el-Ḥicâzî'dir (öl. 1131/1718). Ezher ulemasından olan Ḥicâzî, şiirini, toplumsal olayları ve onlarda gördüğü aksaklıkları ve problemleri kişilikleri anlatma aracı olarak kullanmıştır.

1. Ḥasan el-Bedrî el-Ḥicâzî el-Ezherî'nin hayatı

Ḥicâzî'nin hayatı hakkında yegâne kaynak, meşhur Mısırlı tarihçi Abdurrahman b. Ḥasan el-Cebertî'nin (öl. 1240/1825) *Acâ'ibü'l-âşâr fi't-terâcim ve'l-aḥbâr* adlı eseridir. Bu eserde şairin hayatı hakkında

kısa bir bilgi verilmiş (Cebertî, 1998, s. 1/140) ancak pek çok şiirine yer verilmiştir. Cebertî, Hicâzî hakkında eş-Şeyh, el-'Umde (Dayanak), el-Muntekâd (Eleştirmen), el-Fâdil (Faziletli), eş-Şâ'iru'l-belîğ (Güçlü şair), eş-Şâlihu'l-'Afif (İffetli zahid kişi) gibi övgü sıfatlarını kullanmıştır. O, söz bilen, güzel konuşan fasih bir âlim idi. Zamanının insanlarını eleştirmiştir. Abdurrahman el-Cebertî'nin, babası ünlü Mısır müftüsü Hasan b. İbrâhim el-Cebertî'den (öl. 1188/1774) duyduklarına göre Ezher ulemasından olan şair, orada, eski bir sedir üzerinde insanlardan uzak, kendi işine yönelmiş ve haline kanaat etmiş olarak *Kütüb-i Sitte*'yi² okutmuştur. Şiirinde, gereksiz anlatımların az görüldüğü kendine has, sağlam bir üslûbu vardır. Tasavvufu ilgili çok okumuş ve bu konuda şarkı kıvamında ve yumuşak bir üslupla yaklaşık 1500 beyitlik bir urcûze (mısraları kafiyeli, kısa vezinli nazım) ortaya koymuştur. Bu urcûze, meseller, nükteler ve hikâyeler de barındırmaktadır. *Tenbîhu'l-efkâr li'n-nâfi'i ve'd-Dâr ve İcmâ'u'l-iyâs mine'l-vusûki bi'n-nâs* şeklinde iki ismi olan alfabetik bir şiir divanı tertip etmiştir. Bu divanda insanların kötü ahlaklarından ve fitratlarına aykırı olan davranışlarından söz etmiştir. Divanı nasihatler, nükteler, meseller, manevi yardım isteme (istiğâse) ve yalvarma (tevessül) konuları ile ilgili urcûzelerle son bulmaktadır. *ed-Dürretü's-seniyye fi'l-eşkâli'l-manhûkiyye* adında bir müzdevicesi (bir tür mesnevi (biriyle kafiyeli ikişerli mısralardan oluşan nazım şekli)) vardır. Kelâm, usul ve dil âlimi Adudüddin el-İcî'nin (öl. 756/1355) *er-Risâletü'l-vaz' iyye (Risâle fi'l-vaz')* ve Şâfiî âlimi Bedreddin ez-Zerkeşî'nin (öl. 794/1392) *Lukhatü'l-'aclân ve bülletü'z-zamân: Hulâsatü'l-fünûni'l-erba'a* adlı eserlerini nazmetmiştir. Şâhîh veya mu'tel (illetli) muzari fiil ve Süyûtî'nin (öl. 911/1505) *el-Câmi'u's-şâgîr* adlı eserinin rumuzları hakkında da çalışmaları vardır.

Hasan el-Bedri el-Hicâzî, Osmanlı Dönemi Mısır'ında yaşamış ilginç bir yapısı olan âlim ve şair bir şahsiyettir. Hicâzî nisbesinden de anlaşıldığı gibi Hicazlıdır. Ezher'de ders verirdi. İnsanlardan uzak, Allah'a yakın, hırslardan arınmış, takvalı bir insan profili Hicâzî için uygun düşen bir görüntüdür. Yalnız yaşamayı seven, aza kanaat eden bir ahlaka sahip olan Hicâzî'nin, bu yaşam tarzı şiirlerine de yansımış ve şöyle seslenmiştir (Cebertî, 1998, s. 1/142): [et-Ṭavîl]

وَخَيْرُ عِبَادِ اللَّهِ مَنْ لَزِمَ التَّقَى *** شَكَّورَ الْعَطَايَا صَابِرًا لِلْمَصَائِبِ
عَرِيًّا عَنِ الْأَطْمَاعِ قَنَعًا قَدِ احْتَسَى *** رَقِيًّا عَلَى الْأَنْفَاسِ خَوْفَ الْمُرَاقِبِ
فَذَاكَ لَعَنَتِي أَرْبَعُ النَّاسِ صَفَقَةً *** إِذَا سَعَطَتْ فِي الْحَسْرِ صَفَقَةً نَاكِبِ
وَإِنْ رُمْتُ أَنْ تُحَيَّا عَرِيًّا عَنِ الرَّذَى *** وَتَطْفَرَّ فِي الْأُخْرَى بِأَسْنَى الْمَكَايِبِ
مَكَانَكَ فَالزَّمْ وَاعْتَرَلْ سَائِرَ الْوَرَى *** وَسَيِّدًا، وَعَنْهُمْ سَدَّ كُلَّ الْمَسَارِبِ

Allah'ın kullarının en hayırlısı takvaya sarılan, nimetlere şükreden, musibetlere sabredendir.

Hırslardan uzak, kanaati kuşanmış, insanların ayıplamalarından korktuğu için adımlarını kontrol edendir.

İşte bu, vallahi, en karlı ticareti yapan insandır, belaya uğrayan insanın ticareti zarar etse bile.

Helakten kurtulmuş bir şekilde yaşayıp ahirette en değerli kazançları elde etmek istiyorsan yerinde kal, diğer insanlardan uzaklaş ve onlara bütün yolları kapa!

Kötümser bir bakış açısına sahip, insanlar hakkında suizan besleyen, beğendiği çok az kişi olan Hicâzî'yi bu tür düşünceleri uzlete çekilmeye sevk etmiştir.

Kolayca şiir söyleyebilen Hicâzî tasavvuf, felsefe, mantık, nahiv ve hadis konularında şiir nazmetmiştir. Fakat şiir söylediği en önemli konu insan ve yaşadığı dönem olaylarının eleştirisidir. Şiirlerinde yaşadığı

² Buḥârî (öl. 256/870), Müslim (öl. 261/875) ve Tirmizî'nin (öl. 279/892) el-Câmi' u's-şâhîh'leri ile Ebû Dâvûd (öl. 275/889), Nesâî (öl. 303/915) ve İbn Mâce'nin (öl. 273/887) es-Sünen'leri'ni ihtiva eden altı hadis kitabı.

dönemin insan tiplerinden çeşitli tablolar, sosyal ve ahlaki problemler görülmektedir. Bazen tarihi bir olayı şiirinde bütün çıplaklığı ile gözler önüne sermektedir.

Hicâzî'nin şiir divanı yaşadığı dönemin sosyal yapısını çarpıcı bir şekilde ortaya koyan kaynaklardan biridir. Siyasi çalkantılar sebebiyle Mısır'da yaşanan olayları ve dikkat çekici şahısları şiirinde anlatmıştır. Ahmed Emin'e göre şiiri ne kaliteli ne hayaller ve düşünsel fanteziler açısından zengin ne de örgüsü sağlamdır. Ancak durum ne olursa olsun döneminde ortaya konulanların en iyilerinden biridir. Belki de tarihi ve sosyal değeri, edebi değerinden daha büyüktür. Bu yüzden tarihçiler Hicâzî vb. şairlerin şiirlerini tarihi birer vesika olmaları açısından da değerlendirmelidir. Bununla birlikte şiiri yapmacılıktan uzak olmak, yalın olmak ve gerçekçi tasvirlerle dolu olmak gibi özelliklerle temayüz etmektedir. Şiirlerindeki eleştiri keskin, açık ve nettir. Bunlar edebi açıdan önemli görülen özelliklerdir (Emin, 2011, ss. 169-170).

2. Hasan el-Bedrî el-Hicâzî'nin şiirlerinde hiciv, eleştiri ve şikâyet temaları

Kendisi de bir Ezher hocası olan şair, içinde bulunduğu ilim ve edebiyat ortamında karşılaştığı ulema sınıfında gördüğü bir takım kusurları, muhtemelen akraba çevrelerinde karşılaştığı kötü muamele yüzünden akrabaları ve genelde insan unsurunda bulunan problemlerden dolayı insanları eleştiriye tabi tutmuş ve onların ahlaki zayıflıklarından dolayı serzenişte bulunmuştur.

2.1. Âlimlere eleştiri

Genelde tarihin her döneminde görülerek adeta bir olgu haline gelmiş olan âlimlerin zenginlerin etrafında toplanmaları, onlara saygı göstermeleri, sığınmaları, boyun eğmeleri ve onların önlerinde eğilmelerini eleştirir.

Hicâzî'nin eleştirdiği sınıflardan biri bazı insanların "kutup"³ dediği sahte şeyhlerdir. Şaire göre onların kutup olması şöyle dursun, kendilerinin farklı olduğunu veya keramet sahibi olduğunu göstermek için garip tavırlar sergilediklerini dolayısıyla onlarda bir cinnet halinin bulunduğunu ifade etmektedir. İnsanların Allah'ı bırakıp o şahsa sığınmalarını, Allah'ı unutup o efendiyi Rab edindiklerini ifade ederek, kabirlerin ve eşiklerin öpülmesini eleştirmektedir. Şaire göre bu durum müşriklerin putlarına yaptıklarına benzemektedir (Cebertî, 1998, s. 1/144-145): [el-Hafif]

لَيْتَنَا لَمْ نَعِشْ إِلَى أَنْ رَأَيْنَا *** حُلَّ ذِي جَنَّةٍ لَدَى النَّاسِ مُطَبَّنَا
عَلَمًا هُمْ بِهِ يَلُودُونَ بَلْ قَدْ *** تَجَدَّوْهُ مِنْ ذِي الْعَرْشِ رَكَا
إِذْ نَسُوا اللَّهَ فَالْيَلِينَ فُلَانٌ *** عَنِ جَمِيعِ الْأَنْامِ يُفْرَجُ كَرْيَا
وَإِذَا مَاتَ جَعَلُوهُ مَزَارًا *** وَهَهُ يُهْرَعُونَ عَجْمًا وَعُرْبَا
بَعْضُهُمْ قَبْلَ الصَّرِيحِ وَبَعْضٌ *** عَتَبَ الْبَابَ قَبْلَهُ وَتُرْبَا
هَكَذَا الْمُشْرِكُونَ تَفْعَالٌ مَعَ أَصْدٍ *** نَابِهِمْ تَبْتَعِي بِذَلِكَ قُرْبَا

Keşke her cinnet halinde olana, insanlar tarafından "kutub" denildiğini görene kadar yaşamasaydık!

Onlar bir efendiye sığınmıyorlar, bilakis Allah'ı bırakıp onu Rab ediniyorlar!

Filan kişi bütün insanların sıkıntısını gideriyormuş derken Allah'ı unuttular!

³ Veliler zümresinin başkanı ve insân-ı kâmil anlamında bir tasavvuf terimi. bk. (Ateş, 2002, ss. 498-499)

Öldüğünde onu bir ziyaretgâh yapıp Arap-Acem herkes ona koşuyor!

Bazısı kabri öper, bazısı kapının eşliğini ve toprağı!

Müşrikler de putlarına böyle yapıp bununla yakın olmayı arzu ederlerdi!

Ĥicâzî başka şiirlerinden de anlaşıldığı gibi bu şiirinde hiç tasvip etmediği bir karakter olarak sahte bir şeyh olarak gördüğü bir şahsı ve etrafına toplanan cahil insanları eleştirmekte ve ona yapılamı doğru görmemektedir. İfadelerinden anlaşıldığı kadarıyla şair, muhtemelen, bu tip insanların garip hareketler yaparak insanlarda bir ilgi uyandırdığını ve bununla onları kendine bağladığını ve istismar ettiğini düşünmektedir.

Şairin eleştirdiği bu zümrenin aslında ilim sahibi olduğunu ancak yağma, talan, zulüm ve haksızlık yaparak kalplerinin köreltiği ifade edilerek, onlara her ne kadar âlim dense bile aslında onların cahil olduğunu ve onlardan uzak durulması gerektiği belirtilmiştir (Cebertî, 1998, s. 1/145):

وأولوا العلم والقرآن عليهم *** صب سوط العذاب ألمقت صبا

إذ رموهم بالفسوق والزور والجور *** ر وطلم العباد سلباً ونهباً

كلُّ ذا من عمى البصيرة وألو *** نل لشخصي أعمى له الله قلنا

فأخذوا الحذار من فعل أهل الـ *** جهل لو عالماً يدرس كتبنا

İlim ve Kur'an sahipleridir ancak üzerlerine azap ve öfke kurbacı boca edildi.

Çünkü onlara yağma ve talanla fiske, yalan, zulüm ve kullara haksızlık yaptılar.

Bütün bunlar basiret körlüğündendir, yazıklar olsun Allah'ın kalbini kör ettiği şahsa!

Cahillerin yaptıklarından sakın aman ha sakın, kitapları öğreten bir âlim olsa da!

Sahip olduğu ilmi bir tuzak gibi kullanıp insanları aldatan âlimler de eleştiriden nasibini almaktadır. Hatta şair köpeğin bile bu tiplerden daha değerli olduğunu vurgulamıştır (Cebertî, 1998, s. 1/145):

جعل العلم فتح صنيد لدنيا *** ه فساوى في صنوعه السوء كلنا

لا، بل الكلب منه خير؛ إذ الكلب *** م عديم العقاب في يوم عقي

Dünyası için, ilmi bir av kapını yaptı ve kötülük yapmada köpeklerle aynı oldu!

Hayır, hatta köpek ondan daha hayırlıdır. Çünkü köpeğe ahirette ceza yok!

Şair, riyakâr âlimler hakkında da şunları söylemektedir (Cebertî, 1998, s. 1/145): [es-Serî']

إخذ أولي التسييح والسنبحة *** والصوف والعكار والسملة

والدلق والإتريق لا بيما *** شيوخ إبليس أولوا الشعرة

خوت أتاليس بتعداد ما *** خوت شعوراً بل بلا عدة

والمكز فات الحصر كالأبخر بل *** يعد فيه البخر كالفطر

Tesbihât, tespih, yün (aba), baston ve örtü sahiplerinden sakın!

Kürk, ibrik sahiplerinden. Özellikle de iblisin kılı hocalarından!

Kılları ihtiva eden şey sayısınca iblis barındırmaktalar, hatta sayısız!

Hile deniz gibi çok, sayısız, hatta deniz bile onda katre sayılır!

Bu dizelerde şair riyakâr âlimlere ağır eleştirilerde bulunmaktadır. Buna göre onların taşıdıkları baston, tespih gibi eşyalar ve aba, örtü gibi giysiler bir aldatmacadan ibarettir. Sakallarıyla onların ancak İblis'e hoca olabileceklerini ifade eden şairin bu tiplere aşırı öfkeleniği anlaşılmaktadır.

Şiirin devamında şair İblis'i şöyle konuşturur (Cebertî, 'Acâibu'l-âsâr, 1/145-146):

فَصَارَ إِبْلِيسُ لَهُمْ تَابِعاً *** يَقُولُ يَا لَلْعَوْنِ وَالنَّجْدَةِ

يَمَا حَوَيْتُمْ عَلَيَّ فَمَا *** لِي عُنُكُومِي فِي الْمَكْرِ مِنْ عُنْيَةِ

İblis onlara tabi olmuş da şöyle diyor: "Aman yardım edin, yetişin!"

Sizdekilerden bana da öğretin. Çünkü bende, siz olmadan yeter miktarda hile yok!"

لَكُمْ قِيَادِي وَالْقِيَادِي وَمَا *** بِمَلِكُمْ فِي النَّادِ وَالنَّدْوَةِ

وَأَنْتُمْ تَأْتِي عَلَى هَامَتِي *** مَا هَيْتُ إِلَّا كُنْتُمْ هَيْتِي

لَا زَلْتُمْ مَا زَلْتُمُوا عَيْنِي *** فِي عَيْنِي مَا كُنْتُ أَوْ حَضْرَتِي

"Benim idarem ve boyun eğmem sizedir. Çünkü meclislerde sizin gibisi yok!"

"Sizler başımın üstünde tacımsınız. Şaşırmadım ancak sizler benim desteğim oldunuz"

"Yokluğumda da varlığım da sizler benim her zaman heybemdesiniz"

Asıl amaçlarının para olduğu fakat ağızlarından dindarlığı ön plana çıkaran bazı cümlelerin döküldüğü, dizelerde şöyle dile getirilmektedir (Cebertî, 1998, s. 1/146):

يَمَا أَفْوَاهُ يُنَادُونَ يَا *** أَهْلَ الْوَفَا يَا صَاحِبَ التَّوْبَةِ

يَا شَافِعِي يَا فَطْبُ يَا زَافِعِي *** يَا لِلرِّفَاعِي⁴ يَا بَنِي الرَّفْعَةِ

يَا سَيِّدِي أَحْمَدُ يَا أَوْلِيَا *** أَلَكُونُ عَيْنُونَ عَلَى الْحَمَلَةِ

دُو كَرِيٍّ وَالْمَالُ يَبْعُونَ مَا *** لَهُمْ يَغْتَرِ الْمَالُ مِنْ بَعْدِي

لَكُنْهُمْ فِي الْفَسْقِ أَرْفَى الْوَرَى *** كَمَا تَرَى مِنْ غَيْرِ مَا مَرِيَّةٍ

جَهْرًا وَسَمْوَهُمْ بِدَايَاتِهِمْ *** فِي الشَّيْنِ وَالشَّرِّ وَالْعَرَةِ

فَالْبَعْدُ كُلُّ الْبَعْدِ عَنْهُمْ فَمَا *** فِي النَّحْسِ مِنْ خَيْرٍ وَلَا خَيْرَةٍ

Ağızlarını doldurarak nida ederler: "Ey vefa ehli, ey fırsat sahibi!"

"Ey şefaactim, ey Kutub, ey beni yücelten, yetiş ey Rifâî, ey yüceliğin evlatları!"

"Ey efendim Ahmed, ey kâinatın evliyalari, saldırıya karşı bize yardım edin!"

Saldırgandır. Para istiyorlar, zaten paradan başka da bir istekleri yok!

Fakat onlar şüphe olmaksızın gördüğün gibi fasıklıkta insanların en ileri olanlarıdır.

Ta başından beri onları, açıkça kötülükte, şerde ve utançta adlandırdılar.

Bütünüyle onlardan uzaklaşmak... Meymenetsizlikte ne bir hayır var ne de bir seçkinlik!

فَتَبَتْ سَوْءَ فَعْمَا نَسَبَتْ *** إِنَّهُمْ أَلْمُؤَالُ بِالْفَتْبَةِ

عَمَالِمًا وَالْكَمَّ قَدْ كَثُرُوا *** وَأَسْتَكْبَرُوا عَنْ شِرْعَةِ الشَّرْعَةِ

فِي هَيْبَةٍ يَمْشُونَ مَعَ هَيْبَةٍ *** تَحْتَسِبُ مَا غَيْرَ مَا حَسِبَتِ

جَمْعُ الْأَمْوَالِ وَكَيْفَا يُفَا *** لَأَهْلَ الْهَدَى وَالذِّبْنِ وَالنَّفْوَةِ

4 Rifâiyye tarikatının kurucusu Ahmed er-Rifâî (öl. 578/1182).

فِي الطَّالِبِينَ أَنَجَحُوا مِثْلَ مَا *** تَنْجَحُ الْحَيَّةُ فِي الْحَجَرَةِ

Nispeten fakih olan kötü gençler, malları fetva ile talan ettiler.

Sarıkları ve (elbise) yeni(ni) büyüttüler. Şeriat kanununa karşı büyüklendiler.

Mütevazı olmadan vakar ve tevazu içinde yürür durumdalar!

Mal toplamak için ve şöyle denilsin diye: "Hidayet, din ve takva ehlidir!"

Yılanın yuvaya girdiği gibi zalimlerin içine girdiler!

2.2. Uygun olmayan dış görünüşe eleştiri

Şairin hicvettiği insan tiplerinden biri de boyu kısa olduğu halde sakalını uzun tutanlardır. Bu uzun sakalı şair soğuk, karanlık ve uzun kış gecelerine benzetmiştir (Cebertî, 1998, s. 1/147): [es-Serî']

رَبِّ قَصِيرٍ فِي الْوَرَى لِحَيْتُهُ *** طَوْلَهَا اللَّهُ وَلَا فَايِدَهُ

كَأَنَّهَا بَعْضُ لَيْلِي السَّنَا *** طَوْلُهُ مُظْلِمَةٌ بَارِدَةٌ

İnsanlar arasında nice kısa boylu olanlar vardır ki Allah onların sakallarını faydasız bir şekilde uzatmıştır.

Sanki o bazı kış geceleri gibidir: Uzun, karanlık ve soğuk!

2.3. Ezher Medresesi hocalarına eleştiri

Şairin eleştirilerinden Mısır'da bulunan köklü eğitim-öğretim kurumu Ezher Külliyesi'nin mensupları da nasibini almaktadır (Cebertî, 1998, s. 1/147): [Muĥalle'u'l-Basîṭ]

الْجَامِعُ الْأَزْهَرُ الْبِتْلَاهُ *** رَبِّ لَهُ الْعِرُّ وَالْوُجُودُ

قَطْعَةُ صَخْرٍ أَلَيْسَ فِيهِ *** الْبِقَالُ وَالْبَيْسُ وَالْجُمُودُ

عَمَائِمًا كَثِيرًا وَكُفْمًا *** فَذُ وَشَعْوُهُ لِكَيْ يَسُودُوا

İzzet ve varlık kendisine ait olan Rab, Ezher Üniversitesi'ni sınamıştır.

Bir kaya parçası. Ağırılık, kuruluk ve donukluk onda değil midir?

Başa geçmek için sarıkları büyüttüler, yenleri genişlettiler!

وَحْتَتِ آبَاطِهِمْ زَوَانَا *** يَشْعُونَ كُرْأَسًا أَوْ تَرِيدُ

بِمَا يَمِيلُونَ حَيْثُ مَالُوا *** لِأَجْلِ مَالٍ هُمْ تَصِيدُ

Koltuk altlarında doksan veya daha fazla risalelik rivayetler var!

Kitapların kendilerine avlayacakları para için onlar nereye meylediyorsa, kitaplarla oraya meylediyorlar!

Bu dizelere göre büyük sarıklar, geniş yenler ve koltuk altında taşınan kitapların amacı yönetici olmak ve para kazanmaktır.

لَوْلَا هُمُ مَالَتِ السُّوَارِي *** كُلُّ عَمُودٍ لَهُ عَمُودُ

تَزِيدُهُمْ شَاعَ فِي التَّرَانَا *** رِيثَانِ الْأَخْرَازِ وَالْعَبِيدِ

حَتَّى غَدَا حِرْوَةٌ وَفَخْرًا *** مَا عَنَهُ بُدُّ وَلَا حَيْدُ

Onlar olmasa direkler devrilirdi. Her bir sütunun bir sütunu (âlim) var!

Onların yalanları halk içinde yayıldı: Hürler ve köleler eşittir!

Nihayet o (tezvirat) bir meslek ve bir gurur haline geldi! Ondandır ayrılmak ve sapmak yok!

Bu satırlarda hürlerin ve kölelerin eşit olduğu dolayısıyla insanlar arasında sınıf ayrımı olmadığı düşüncesinin âlimler tarafından uydurulmuş bir yalan olduğu dile getirilmektedir. Şair toplumu gözlemlemesi sonucunda söylenenle uygulana arasındaki çelişkiyi fark etmiş ve bu durumu şiirine yansıtmıştır. Bu tip insanların namaz, oruç, gece ibadeti vb. ibadetleri yapsalar da bu ibadetlerin kalbe yerleşmediğini ve onların kuzu postuna bürünmüş birer kurt oldukları şöyle ifade edilmiştir (Cebertî, 1998, s. 1/147):

يا لَذَابِ دَوِي ثِيَابِ *** بَيْنَ دَوَابِّهَا مُبِيدٌ
صَلُّوا وَصَامُوا وَاللَّيْلَ قَامُوا *** وَالْقَلْبَ عَنْ كُلِّ دَا بَعِيدٌ
فَأَتَيْنَ هُمْ بِمَنْ اجْتَمَعْنَا *** بِيَمِّ هُمْ طَالِعٌ سَعِيدٌ
وَهُمْ عَلَى ذَاكَ فِي خُضُوعٍ *** وَخَوْفُهُمْ مِنْ غَدْرِ شَدِيدٌ
أَبَدَلَهُمْ دَهْرًا فَرُودًا *** يَا بَيْتَ دَهْرًا لَهُ فُرُودٌ
الْبَعْضُ مِنْهُمْ يَقُولُ إِنِّي *** فِي الْعِلْمِ بَيْنَ الْوَرَى فَرِيدٌ
وَمَنْ مَضَى لَيْسَ لِي بِنَصَاهِي *** حَتَّى الْجَوْنِيَّةِ وَالْحَبِيدِ⁵
بَانَ تِلْكَ دَعْوَى مَا قَامَ فِيهَا *** قَرِينَةٌ لَا وَلَا شُهُودٌ
فَالْبَعْدَ خُذْ عَنْهُمْ سَبِيلًا *** تَكُنْ مُجِيدًا نِعَمَ الْمَجِيدِ
فَمَا سَلِمْنَا حَتَّى اعْتَرَقْنَا *** بِالْقَلْبِ عَنْهُمْ كَمَا نُرِيدُ

Ey telef edecekleri hayvanlar arasındaki elbiseli kurtlar!

Namaz kıldılar, oruç tuttular, gece kalktılar. Ancak kalp bütün bunlardan uzaktı!

Mutlu bir talihleri var diye kendileriyle cem olduğumuz adamlar nerede!

Bugün teslimiyet içindeler. Yarından korkuları ise şiddetlidir!

Zamanımız onları maymunlara çevirdi. Maymunları olan zaman ne kadar da kötü!

Bazıları diyor ki: "İlim konusunda ben insanlar arasında eşsizim,

Geçmiştekiler arasında da bana denk yoktur hatta Cüveynî ve Cüneyd bile!"

Aksine o bir iddia. Ne bir karine var, ne de deliller!

Onlardan uzakta bir yol tut! Usta olursun ki ama ne iyi usta!

İstedığımız gibi onlardan kalp ile ayrılmadıkça selamete çıkmadık!

Görüldüğü gibi şair onlardan uzak durma tavsiyesiyle şiirini sonlandırmaktadır.

Şair bir başka şiirinde menfaat düşkünü âlimlerden bir fayda gelmeyeceğini ve onlardan uzak durulması gerektiğini şöyle ifade etmiştir (Cebertî, 1998, s. 1/148-149): [es-Serî⁶]

عَنْ عَلَمًا عَصْرَكَ لَا تَسْأَلَنَّ *** فَإِنَّ أحوالَهُمْ طَاهِرَةٌ
تَقَعُكَ مِنْ جَانِبِهِمْ مُنْتَفَبٍ *** فِي هَذِهِ الدُّنْيَا وَبِى الْآخِرَةِ
قَوْمٌ إِذَا لَاحَ هُمْ مَطْمَعٌ *** تَسَارَعُوا كَالْأَكْلَابِ الْعَاقِرَةِ
وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ مَا بَيْنَهُمْ *** هَتَّهْتُمْ عَنْ فِعْلِهِ قَاتِرَةٌ

⁵ Es'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihî İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (öl. 478/1085).

⁶ İlk devir sūfilîğinin en güçlü temsilcilerinden olan meşhur sūfi Cüneyd-i Bağdâdî (öl. 297/909).

فَجَابِياً حَذَّ عَنْهُمْ تَشْتَرِحُ *** إِذْ فُرُتْهُمْ صَفَقَاتُ الْحَايِرَةِ

Zamanının âlimlerini sorma, çünkü onların halleri gayet açık!

Bu dünyada da ahirette de onlar tarafından sana bir fayda mümkün değildir!

Onlar bir menfaat görüldüğü zaman saldırgan köpekler gibi koşuşan insanlardır!

Aralarındaki salih ameli işleme konusundaki gayretleri zayıftır!

Onlardan uzak dur ki rahat edesin! Çünkü onlara yaklaşmak zararına bir ticarettir!

2.4. Çevre kirliliğinden şikâyet

Hicâzî'nin eleştirisi yönelttiği hususlardan biri de çevrenin kirli ve gürültülü olmasıdır. Mahallelerin pisliğini, gürültüsünü ve kötü durumlarını şöyle tenkit etmektedir (Cebertî, 1998, s. 1/145): [Meczûu'r-Recez]

حَارَاتُ أَوْلَادِ الْعَرَبِ *** سَبْعاً حَوَتْ مِنَ الْكَرْبِ

بَيُوتاً وَغَائِطاً كَثِيراً *** تُزِيْتُ عُيَاظَ سُوءِ آدَبِ

وَضَجَّةً وَأَهْلَهَا *** شِبْهُ عَفَارِيتِ الثُّرُبِ

Arapların mahalleleri yedi sıkıntıyı barındırmaktadır:

İdrar, dışkı, toprak, toz, kötü ahlak,

Gürültü ve sakinleri sanki mezarlık cinleri.

2.5. Devlet adamlarına eleştirisi

Mısır'da devlet adamları arasında çıkan anlaşmazlıklar sonucunda yaşanan olayları ve onların kavgaları esnasında halkın çektiklerini ve birbirlerine nasıl kıydıklarını da şiirlerinde eleştirir (Cebertî, 1998, s. 1/191): [er-Recez]

قَدْ فَعَلُوا مَنَازِرًا شَبِيحَةً *** بِأَهْلِهَا نَفَتْ مِنْهَا الْكَيْدُ

ضَرَبَتْ مَدَافِعَ وَدُورَ حَرْقَتْ *** وَسَادَةَ قَدْ قُتِلَتْ وَأَعْبُدُ

وَبِ الرِّعَايَا الْقَتْلُ وَالنَّهْبُ فَنَسَا *** وَالْجُوعُ وَالطَّمَأُ وَمَا لَا يُغْنِي

وَجَمَلَةُ الْقَوْلِ عَنِ الَّذِي جَرَى *** لَا تَسْأَلُنْ فَمَسْرُحُهُ لَا يَنْقُدُ

Halkına ciğerleri parçalayan çok kötülük yaptılar.

Top atışları, evler yandı, efendiler ve köleler öldürüldü.

Halk arasında görülmemiş bir şekilde katil, soygun, açlık ve susuzluk yaygınlaştı.

Olanlarla ilgili sözün özü: "Sorma, anlatmakla bitmez!"

نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ أَهْلِ ذَا الزَّمَنِ *** فَأَيُّهُمْ فِي الظُّلْمِ شَخْصٌ أَوْحَدُ

أَعْدَلُهُمْ مَنْ عَنِ صَوَابِ عَادِلٍ *** وَمَنْ عَلَى الْعَدْلِ لَدَيْهِمْ أَحَدُ

Şu zamanın insanlarından Allah'a sığınırız. Çünkü onlar zulümde emsalsiz bir şahıstır.

En adilleri doğruluktan ayrılarak adildir ve adalet konusunda yoldan çıkmışlardır.

Bu dizelerde, Osmanlı Mısır'ında sık sık görülen, beyler arasındaki iktidar kavgalarında ortaya çıkan kargaşa ve yönetim boşluğu neticesinde yaşanan asayiş problemlerinden doğan sıkıntıların bazılarına değinilmiştir.⁷

2.6. Kötü komşudan şikâyet

Şairin şikâyetçi olduğu hususlardan biri de kötü komşudur. Kişinin kötü komşusu anne-baba bir kardeşi olsa bile bunun çok sıkıntılı bir durum olduğu şu dizelerde dile getirilmiştir (Cebertî, 1998, s. 1/141): [el-Basî]]

كُنْ حَايِرَ كَلْبٍ وَحَايِرَ الشَّرِّ الْجَنِّبِ *** وَلَوْ أَحَا لَكَ مِنْ أُمِّ يَرَى وَأَبِ

مَا حَايِرَ كَلْبٍ شَكَا يَوْمًا يَوْمًا تَوَائِفُهُ *** إِذَا شَكَا غَيْرُهُ مِنْ وَصْمَةِ الْوَصْبِ

Herhangi bir köpekle komşu ol ama şirret komşudan sakın! Görülen anne-baba bir kardeşin bile olsa!

Başkaları bıkıp usanmaktan şikâyet etse bile bir köpeğin komşusu onun belalarından şikâyet etmemiştir.

2.7. Şikâyetçi olunan bazı hususlar

Hiçâzî, bir şiirinde insanların sıkıntı çektiği bazı konuları sıralayarak mümkün merteye onlardan uzak durulmasını öğütlemiştir. Bu tür şiirlerden de anlaşılacağı üzere şiir nasihat temasıyla yaygın eğitimde kullanılan bir araç haline gelmiştir. Söz konusu şiir şu şekildedir (Cebertî, 1998, s. 1/141): [el-Basî]]

وَجَانِبِ الدَّارِ إِنْ ضَاقَتْ مِرَافِقُهَا *** وَالْمَرْأَةَ السُّوءَ لَوْ مَعْرِفَةُ النَّسَبِ

وَمَرْكَبًا شَرِسَ الْأَخْلَاقِ لَا سِيَّيْنَا *** إِنْ كَانَ دَا قَصْرًا أَوْ أَبْتَرَ الذَّنْبِ

أَوْ كَانَ دَا يَطْعُ سُنْبُرَ الْعَمَائِمِ مَا *** تَفَاخَشْتِ كَيْرًا تَبْدُو كَمَا الْقَتْبِ

كَذَا الْخِيَافَاتِ إِذَا ضَاقَتْ أَوْ أَسْعَتِ *** جَدًّا وَكُلَّ غَبِيرِ الْفَتْحِ مِنْ ضَنْبِ

وَاحْذَرِ سِرَاحًا ضَعِيفَ الصُّوَّةِ تَرْتُبُهُ *** فَإِنَّهُ الْعُمَّةُ الْعَظْمَى لِلْمِرْتَبِ

كَذَا الطَّعَامِ إِذَا اسْتَدَثَّ حَزَائِنُهُ *** وَصَارَتِ الْيَدُ لِمُتَقَبَلِهِ مِنْ لَهَبِ

مَا فِيهِ مِنْ بَرَكَاتٍ مَا حَزَائِنُهُ *** دَامَتْ كَمَا دُكِرَتْ فَابْرَدُهُ وَاقْتَرِبِ

لَا تُلْقِ نَفْسَكَ يَوْمًا فِي الرِّحَامِ فَمَا *** فِي رَحْمَةِ لَكَ خَيْرٌ لَوْ عَلَى الدَّهَبِ

لَوْ قَطْرَةٌ مَا رَجَحَتْ مِنْهُمْ بِحَارِ صَفَا *** لَكَدَّرَتْ مَا صَفَا مِنْ مَائِهَا الْعَذَبِ

أَوْ أَلْهَمَ بِسْمُوَا يَوْمًا لَعَادَ دُجَى *** عَرَى عَنِ النَّبْرِينِ الصُّوَّةِ وَالشُّهْبِ

فَأَنْجَعِ بِنَفْسِكَ عَنْهُمْ مَا اسْتَطَعْتَ فَمَنْ *** عَنْهُمْ تَبَاعَدَ حَايِرَ السَّبْقِ بِالْقَصْبِ

يَا نِعْمَةَ اللَّهِ حَلَى حَيْثُهم بَحِينَا *** حَصْبًا أَبَائِيلَ أَهْلَ الْفِيلِ وَالْحَنْصِي

Kullanım alanları ve müstemilatı yeterli değilse o evden, soyu belli olsa bile kötü kadından uzak dur!

Kötü huylu binekten özellikle de güdüük ve kuyruğu kesikse,

Ya da seyri yavaşısa. Aşırı büyük kubbe gibi görünen sarıklardan,

Ayakkabular çok dar veya bol ise ve dağılması zor her sisten,

Kendisine bağlı olduğun zayıf ışıklı kandilden de sakın! Çünkü o bağlı olan için büyük derttir.

⁷ Bazı örnekleri için bk. (İyışenyürek, 2019, ss. 47-68).

Çok sıcak olan yemekten de. Ateşten dolayı el onu kabul etmez.

Söylendiği gibi, harareti devam ettiği sürece onda bereket yoktur. Onu soğut sonra yaklaştır!

Hiçbir gün kendini kalabalığın içine atma! Kalabalıkta senin için bir hayır yoktur, o altın üzerinde olsa bile!

Şayet onlardan bir damla berrak denizlere karışacak olursa onların tathı sularının berraklığı bozulurdu.

Veya onlar bir gün tebessüm ederlerse, güneş ve ayın ateşi ve ışığından arınmış bir şekilde karanlık geri döner.

Gücün yettiği kadar kendini onlardan uzak tut! Kim onlardan uzaklaşırsa birinciliği elde eder memleketlerde.

Ey Allah'ın laneti, onların mahallelerine fil ordusunun ebabillerinin taşları olan bir yağmurla in ve taş yağdır!

Bu şiirde eleştirilen alan konular şöyle özetlenebilir: İhtiyaca cevap vermeyen konut, kötü eş, kötü binek, aşırı büyük sarık, ayağa göre olmayan ayakkabı, zor dağılan sis, zayıf ışıklı kandil, çok sıcak yemek ve kalabalık. Şaşırtıcı bir şekilde şair kalabalık insan topluluğuna lanet etmektedir. Şairin insanlara karşı kötümser bir duygu ve suizan dolu bir bakış açısına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

2.8. Kötü niyetli insanlardan şikâyet

Ĥicâzî, dışından iyi görünen ancak iç dünyası farklı olan insanlardan şikâyet etmektedir (Cebertî, 1998, s. 1/142): [e-Ṭavîl]

أحي فطناً كُنْ واحذرِ النَّاسَ جُمْلَةً *** وَلَا تَكْ مَعْرُورَ الطُّغْيَانِ الْكُؤَادِبِ

فَكَمْ مِنْ فَنَى يُرْضِيكَ ظَاهِرٌ أَمْرِهِ *** وَفِي بَاطِنٍ يَزْتَاغُ رُوعَ التَّعَالِبِ

إِذَا بِكَ يُلْفِي ظَافِرًا كَانَ كَأَوْرًا *** يُدْبِقُكَ نَكْرَ الْكُفْرِ مِنْ كُلِّ جَانِبِ

Kardeşim akıllı ol da insanların hepsinden sakın! Yalancı zanlara aldanan olma!

Nice insanlar var ki işinin dış görüntüsü seni mutlu eder. İçi ise tilki kurnazlığıyla doludur.

Seni bir şey elde etmiş olarak bulduğu zaman nankör olur ve sana her yönden nankörlüğü tattırır.

2.9. Kötü akrabadan şikâyet

Şairin eleştirilerine konu olan zümrelerden biri de kötü akrabalarıdır. Bu tür akrabalar akrebe benzetilmiştir ve mirasa konmak için yakınının ölmesini dört gözle beklemektedir. Ĥicâzî, şiirlerinde akrabaları ve ilişkilerini ilginç bir şekilde tasvir etmektedir. Zengin olanlarına zenginliklerinden dolayı hürmet ettiklerini, fakirlerini de fakirliklerinden dolayı hakir gördüklerini belirtmektedir (Cebertî, 1998, s. 1/142): [el-Basîṭ]

وَلَا سِيَّماً نَوْعَ الْأَقْرَابِ إِهْمٌ *** عَقَابِكَ فِي الدُّنْيَا وَعَقْرُ الْعَقَابِ

إِذَا كُنْتَ فِي خَيْرٍ تَمَنَّوْا لَكَ الرَّذَى *** لِإِنَّكَ مَيْمًا أَوْ لِيَهْبَتِ نَاهِبِ

وَإِنْ كُنْتَ دَا فَمَنْ قَانَتْ لَدَيْهِمْ *** أَحْسَنُ حَسْبِيسٍ مِنْ أَحْسَنِ الْأَكَالِبِ

Özellikle bir akraba türü var ki onlar dünyada senin cezandır ve akreplerin sokmasıdır.

Bir mala sahip olduğunda senin için helaki temenni ederler ki ölünün mirası için ya da yağmacının yağması için

Eğer sen fakirsen onlara göre köpeklerin en kötüsünden kötü bir cimrisin!

Bir başka şiirinde şair benzer ifadelerle akrabaları eleştiriye devam etmektedir. Bu ifadeler onların akrep ya da yılan olması, mallara konmak için yakınların ölmesini beklemeleri gibi hususlardır. Şair bu konuda o kadar ümitsiz ve kötümserdir ki zehirli yılanın ağzından nasıl bal akmazsa veya akasya ağacı nasıl hurma vermezse akrabalarından da bir hayır beklenmemeli ve onlardan uzak durulmalıdır (Cebertî, 1998, s. 1/143): [el-Vâfir]

خَذَارِ خَذَارٍ مِنْ قُرْبِ الْأَقَارِبِ *** فَهَمْ صِلِ الْأَقَامِي وَالْعَقَابِ
عَيْنًا إِنْ تَكُنْ حَسَدُوا وَإِلَّا *** فَعَنْكَ تَحْتَبُوا مِنْ كُلِّ حَابِ
يَوَدُّونَ اكْتِسَابَ الْمَوْتِ كَيْمَا *** بِهْ يَزْمُوكَ كَيْ يَرْتُوا الْمَكَابِ
أَمِنْ قَدِيمَا الْأَقَامِي السُّهْدَ تُعْطِي *** أَمْ السُّمْرَاتِ تُغْطِيكَ الْأَرَابِ
فَصُخْمَةَ كَلْبٍ أَكَلَتْ أَجْرَبَ الْحَزِّ *** وَخَيْرُهُمْ فَلَا تَكُ بِالْمَصَابِ
فَمَا كَلَبَتْ بِكَ الْأَوْصَابِ يَزِي *** وَذَاكَ زَمَاكَ مِنْهُ بِكُلِّ وَاصِبِ

Akrabalara yaklaşımdan sakın! Onlar zehirli engerek yılanı ve akreplerdir.

Zengin olursan kıskanırlar, olmazsan senden bütünüyle uzaklaşırlar!

Ölümü kazanmak istiyorlar, seni ona atıp mallara varis olmak için.

Yılanlar zehirli ağızlarından bal mı verir ya da akasya ağacı yaş hurma mı vermiş?

Tecrübeli ve kaliteli bir köpeğin arkadaşlığını seç! Onların en hayırlılarına arkadaş olma!

Köpek sana bir sıkıntı verecek değildir. Ama şu sana her türlü derdi atar.

Bir başka şiirinde şair akrabaların yılan ve akrep olduğunu ısrarla vurgulamaya devam etmektedir. Şair bu konuda kendini aşırı bulanların serzenişini hissedencesine onları, akraba ilişkileri konusunda bizzat kendilerinin tecrübe etmelerine davet etmektedir (Cebertî, 1998, s. 1/149): [el-Basî]

وَأَقْرَبُ النَّاسِ لِلْإِنْسَانِ عَقْرَبُهُ *** بَلْ صِلُهُ بَلْ ذَوَاهِيهِ وَمُنْجَعُهُ
فَاخْذَرْ كُنُونًا إِلَيْهِ وَالنَّصِيحِ أَطِيع *** فَاالنَّصِيحِ غَالٍ وَأَعْلَى مِنْهُ طَبِيعُهُ
وَإِنْ تُكَذِّبَ فَحَزْرَتِ تَرْجِعَنَّ إِلَى *** قَوْلِي فَتَحْرِبَةُ الْإِنْسَانِ تُرْجِعُهُ

İnsanların akrabası, insanın akrebidir, hatta kobra yılanı, hatta musibeti ve felaketidir.

Ona meyiletmekten sakın ve nasihate itaat et! Nasihat değerlidir. Ondan daha da değerli olanı ona itaat etmektir.

Eğer bana inanmıyorsan, kendin dene! Mutlaka sözüme geleceksin! İnsanın tecrübesi onu döndürür!

İnsanın rahat etmesinin insanlardan uzaklaşmakla olacağını düşünen şair muhataplarına uzleti tavsiye etmektedir. Belki de Hicâzî'nin kendi karakterinin uzlete yatkın olması, onu insanlar ve akrabalar konusunda bu şekilde düşünmeye sevk etmiştir (Cebertî, 1998, s. 1/149):

وَرَاخَةُ الْمَرْءِ فِي دُنْيَاهُ عُزْلَةٌ *** وَصَنْمُهُ عَنْ سِوَى مَا فِيهِ مُنْفَعُهُ
إِذِ السَّلَامَةُ عُشْرٌ عُزْلَةٌ أَخَذَتْ *** حِزْبًا وَتَبَسُّعٌ بِصَدَبِ ذَلِكَ بَقِيعُهُ

Kişinin rahatı dünyasında uzlete çekilmektir. Yararına olan şeylerin dışında da susmaktır.

Kurtuluş ondur, biri uzlete çekilmek dokuzu susmak... İşte toplamı.

Şair insanlar hakkında o kadar ümitsizdir ki zulmün asıl, adaletin geçici olduğuna kanidir (Cebertî, 1998, s. 1/149):

وَالظُّلْمَ وَالنُّكْرَ لَا تَعَجِبْ إِذَا وَقَعَا *** وَأَعْجَبْتَ لِعَذَابِ نَرِي يَوْمًا وَتَسْمَعُهُ

مَا أَكْثَرَ النَّاسَ لَوْ تَحْرَصَ مُؤْمِنِهِمْ⁸ *** وَلَا أَمِينَ عَلَى مَا أَنْتَ تُودِعُهُ

Zulüm ve inkâr olduğunda şaşırma! Bir gün adalet görür ve duyarsan asıl o zaman şaşır!

Her ne kadar mümin olanlarını arasan da insanlar ne kadar da çok ve emanet ettiğine de güvenilir insan yok!

2.10. Kadının oyuncağı olmuş erkeği eleştiri

Ĥicâzî'ye göre bir kadının emrine girip onun etkisinde kalan ve adeta onun oyuncağı olmuş bir erkek eleştiri konusudur (Cebertî, 1998, s. 1/142): [eṭ-Ṭavîl]

وَأَنْقَضَ خَلْقِي اللَّهُ عَقْلًا فَتَى عَدَا *** بِقِيْضَةِ أُنْثَى لُعْبَةِ الْمَتَلَاعِبِ

يَبْرُوحُ وَيَعْدُو صَادِرًا عَنْ مَقَالِنَا *** نَرِي طَوْعَهَا مَا عَاشَ أُوجِبَ وَاجِبِ

فَذَاكَ الَّذِي لَمْ يَحْوَ إِلَّا نَدَامَةً *** وَمَتَعْتَهُ فَأَقْبَتْ جَمِيعَ الْمَتَاعِبِ

وَلَا سِيْمَا الْأَوْثَانِ فِي النَّاسِ مِنْ عَزْوَا *** عَنِ الْبُرْصِ وَاسْتَفْشَوْا ثِيَابَ الْمَتَالِبِ

Allah'ın yarattıklarından akli en kıt olanı, bir kadının avucunda düzenbazın oyuncağı olmuş bir adamdır.

Onun sözünün etkisiyle gider ve gelir. Yaşadığı müddetçe onun isteğini, yerine getirilmesi gerekli bir vazife olarak görür.

İşte bu, ancak bir pişmanlık ve bütün yorgunlukları geçen bir yorgunluktan başka bir şey barındırmaz. Özellikle insanlar arasında ayak takımı olanlar ırzlarını bırakıp kötü ahlak elbisesine bürünenlerdir.

2.11. Kötü insanlardan şikâyet

İnsanlardan kurt kalbine sahip olup çevresindekileri aldatan, ahlaksız olanlarının soylu olarak görüldüğü kişiler eleştirilmiş ve onlardan uzak durulması, zaruret miktarı yaklaşılmaması öğütlenmiştir (Cebertî, 1998, s. 1/143-144): [el-Vâfir]

تَبَصَّرْنَا فَأَبْصَرْنَا الْبَرَايَا *** قَدِ انْتَفَقُوا شَيْبَاتِ الْمَنَابِ

ذَنَابِ فِي ثِيَابِ أَيِّ شَخْصٍ *** نَحْوَتْ لَهُ نَحَاكَ عَالِيكَ وَابِ

وَوَافِرٍ يَحْرُ مَكْرٍ فِيهِ غَاوُوا *** لِيَلْتَفِقُوا الْمَكَارَةَ وَالْمَكَارِبِ

تَجَانِبُهُمْ تَجَانِبُهُمْ وَمَنْ لَا *** نَحَاسَةَ فِيهِ لَا يُدْعَى بِنَاجِبِ

فَجِيئِيكَ عَلَى ذِي الْعَقْلِ جَزْمًا *** تَجَانِبَةُ الْأَقْرَابِ وَالْأَجَابِ

وَأَنْ أَلْحَى الْفَرْهِيمَ اضْطِرَّازًا *** بِقَدْرِ ضُرُورَةِ نَلْجِي بِقَارِبِ

إِلَى أَنْ يَنْقَضِي مَا يَنْقَضِيهِ *** وَقَرَّ لِعَيْدُهُ قَرُّ النَّعَالِبِ

Anladık ve gördük ki insanlar en kötü davranışları ortaya koyuyorlar.

Elbiseler içinde kurtlar... Hangi şahsa yönelsen sana saldırarak yönelir!

Pek çok tuzak deryasına daldılar, kötülükleri ve sıkıntıları alıp çıkarmak için.

Onların soylulukları onların pis olmalarıdır. Nerdeyse kendisinde pislik olmayana soylu denmeyecek!

O halde akıl sahibi olan kesin olarak akrabalardan ve yabancılarından uzak durmalıdır!

⁸ Yusuf 12/103. Ayetten iktibas edilmiştir.

*Mecburiyet onlara yaklaştırırsa, zaruret miktarı yaklaşıyor,
Gereken süre bitene kadar... Hemen sonra tilkilerin kaçıışı gibi kaçıyor!*

Hakiki dostun kalmadığını ifade eden şair, kişinin ancak parasına güvenebileceğini belirterek toplumun içinde bulunduğu acı gerçeklerle muhatapları baş başa bırakmaktadır (Cebertî, 1998, s. 1/144):

فَأَنْ صَدِيقٌ صَدِيقٌ لَيْسَ يُلْفَى *** زَمَانِكَ بِالْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ
وَإِنْ اجْتَهَدْتَ نَفْسَكَ فِي طَلَابِ *** لَهُ أَعْيُنُكَ فِي الطَّلَبِ الْمَطَالِبِ
وَمَا بَقِيَ الصَّدِيقُ الصَّدِيقُ إِلَّا *** دَرَاهِمُكَ الْمَمِيطَةُ لِلْمَغَاظِبِ
فَصَاحِبُهَا لَهُ يُسْمَعُ وَيُدْعَى *** وَيُزْعَى جِوْنٌ يَبْدُو كَأَنَّكَ وَكَوَاكِبِ
وَصَدْرًا فِي الْمَجَالِسِ أَجْلَسُوهُ *** إِلَيْهِ يُشَارُ مَسْلُوبُ الْمَنَالِبِ
وَلَوْ كَذِبًا يُقْوَهُ بِرِصْرَعَا *** لَقَالُوا لَسْتَ يَا هَذَا بِكَاذِبِ
يُهَسُّ لَهُ إِذَا مَا مَرَّ حَتَّى *** لَهُ الْأَذُنَاتُ حَرْجَتِ الْأَكَابِلِ

Çünkü hakiki bir dost senin zamanında doğularda ve batılarda bulunacak değildir!

Onu bulmak için kendini yorarsan bu arayış peşinde koşmak seni yorar!

Hakiki dost yok, ancak zorlu günler için ayrılmış paran var!

Zengine koşulur, o çağırılır, o gözetilir... Yıldızlar gibi ortaya çıkınca...

Meclislerde başköşeye oturtular onu, kusurlardan arındırılmış olarak ona damışılır.

Şayet açıkça yalan söylese, “şu adam yalancı değildir!” dediler.

Geldiği zaman sevinçten koşulur hata ona köpekler bile kuyruk sallar!

Bu dizelerde zengine zenginliğinden dolayı farklı davranılması, hatta yalan söylese bile yalanının tevii edilerek bir şekilde onun kurtarılması gibi toplumda büyük ahlaki sorunlar olduğunu gösteren kişilik bozukluklarına değinilmiştir.

Bir başka şiirinde Hicâzî, eleştiriyi hak eden yedi grup insandan bahsetmektedir (Cebertî, 1998, s. 1/149-150): [es-Serî’]

بِالصُّغْحِ أَوْلَى سَبْعَةً: مَنْ أُنَى *** وَوَلِيمَةً لَمْ يَكُنْ فِيهَا دُعَى
وَلِحَايِصُ شَيْئًا وَمَنْ يَغْنِيهِ *** وَمَنْ إِذَا حَدَّثْتَ لَمْ يَسْمَعِ
وَدَاخِلًا فِي سِرِّ قَوْمٍ بَلَا *** إِذَنْ وَمَنْ يَغْلُو وَمَنْ يُرْفَعِ
وَمَنْ يَسْلُطَانٍ لَهُ شَوْكَةٌ *** يَهْرَأُ وَمَنْ يَخْضَعُ لِلْأَوْضَعِ

Şu yedi kişiye tokat evladır: 1. Davet edilmeden düğün yemeğine gelen kişi,

2. Kendini ilgilendirmeyen mevzuya dalan kişi, 3. Sohbet ettiği zaman dinlemeyen kişi,

4. İzinsiz insanların gizliliklerine giren kişi, 5. Yükseltilmeden yükselen kişi,

6. Gücü olan otorite sahibi ile alay eden kişi, 7. Adi insana boyun eğen kişi.

3. Şiirlerinde anlatılan bazı tarihi olaylar ve eleştirileri

Hicâzî'nin bazı şiirlerinin önemli noktalarından biri de tarihi içerikli olmaları ve dolayısıyla tarihi bir belge niteliği taşımalarıdır. Bu tür şiirlerde tarihi olayları anlatmakla birlikte ilgili olaylar hakkında yer yer eleştiriler de ortaya konulmaktadır. Ayrıca şiirlerde tarih düşürme sanatını da kullanarak olayın

zamanını belirleme noktasında bir görgü tanığı olarak tarihçilere yardımcı olmaktadır. Tarihçi Abdurrahman b. Hasan el-Cebertî'nin (öl. 1240/1825) *'Acâ ibü'l-âşâr fi't-terâcim ve'l-ahbâr* adlı eserinde çeşitli olayları anlatırken yer verdiği bu tür şiirlere örnek olarak aşağıdaki olaylar ve onlar hakkında söylenen şiirler örnek gösterilebilir:

1. 13 Ramazan 1108/20 Nisan 1696'da askerler Yâsef adlı bir Yahudi'ye karşı harekete geçerek onu öldürmüşler, ayaklarından sürükleyerek Remliyye meydanına atmışlardı. Halk da harekete geçmiş, odun toplayarak cesedi yakmışlardır. Bu olay Cuma namazından sonra vuku bulmuştur. Bu Yahudi'nin öldürülme sebebi şudur: Yâsef, Vali Hazinedâr Moralı Ali Paşa el-Munfaşıl⁹ (öl. 1112/1700-01) döneminde darphanede mültezim (darphane işletmecisi) idi. İstanbul'a giden Yâsef'e Mısır'ın durumu soruldu. Neticede İstanbul'da bir takım kararlar alınmasını sağladı ve hazinenin alışılmış miktardan daha fazla bir miktar almasını karara bağlamış oldu. Kahire'ye gelince hükûmet divanında kararlar okundu ve Paşa bu kararların uygulanmasını onayladı. Mısır sokaklarında da bu kararlar ilan edildi. Kararları duyan halk endişelendi. Tüccarlar ve şehrin ileri gelenleri emirlere başvurdular. Emirler valinin huzuruna çıkıp onunla görüştüler. Vali onların razı olmayacağı bir şekilde cevap verince isyan edip ondan, Yâsef'i kendilerine teslim etmesini istediler. Vali, Yâsef'i teslim etmedi ancak emirler kaba bir şekilde karşı çıktılar ve onu almak için ısrarcı oldular. Bunun üzerine vali Yâsef'i hapsedip durumunun incelenmesini emretti. Fakat bununla da ikna olmayan emirler taleplerini yinelediler. Vali, Yahudi'yi teslim etmeyince hapishaneye yürüyüp Yâsef'i oradan çıkardılar ve öldürdüler. Ĥicâzî'nin bu olayı anlattığı şiirinden bazı beyitler şunlardır (Cebertî, 1998, s. 1/51-53): [el-Müctes]

يَمُصَّرُ حَلَّ يَهُودِيٍّ *** قَصَى عَلَيْهِ الْإِلَهُ
وَمَعَهُ أَمْرٌ وَفِيهِ *** مَا قَادَهُ لِرَدَائِهِ
مِنْ أَنَّ دِينَارَ مِصْرٍ *** يُعَيَّرُونَ حُلَاهُ
فَجَحِينَ قَصَّ عَلَيْهِمُ *** مَا قَصَّ قَصُوا قَفَاهُ
وَتَعَدَّ ذَا حَرْقُوهُ *** وَالْعَالَمُونَ تَرَاهُ
حَتَّى اسْتَحَالَ زَنَادًا *** فِيهِ الْهَبَاءُ حَكَاهُ
يَا بَيْسَ ذَلِكَ الْيَهُودِيٍّ *** يَا بَيْسَ مَا قَدَّ نَحَاهُ
يَا نَعَمَ مَا نَعَلُوهُ *** بِهِ عَلَى مَا جَنَاهُ
وَكَانَ ثَالِثَ عَشْرِ *** مِنْ صَوْمِنَا مَا دَهَاهُ
بِجَمْعَةٍ عَطَّلُوهَا *** فِي قَلْعَةٍ مِنْ بَلَاهُ
وَمَوْتُهُ أَرْجُوهُ *** قَدَّ ذَاقَ مَا قَدَّ بَنَاهُ¹⁰
وَقَالَ ذَا حَسَنٍ مَنْ *** إِلَى الْحِجَازِ انْتَمَاهُ

Yahudi Mısır'a geldi. Tanrı onu yok etti.

Bir emirname vardı yanında, onu ölüme sürükleyen.

Mısır dinarının süsünü (ayarını) değiştireceklerine dair...

Anlatacağımı onlara anlatınca kafasını kestiler.

Daha sonra herkesin gözü önünde onu yaktılar.

Nihayet içinde ona benzeyen tozların bulunduğu kül haline geldi.

⁹ Hakkında bilgi için bkz. (Süreyyâ, 1996, s. 1/288)

¹⁰ Ebced hesabına göre: 104 + ذاق : 801 + ما : 41 + قد : 104 + بهاء : 58 = 1108

*Ne kötü şu Yahudi! Ne kötü, yöneldiği şey!
Onun yaptıklarına karşılık insanların yaptıkları ne iyi!
Başına gelenler orucumuzun on üçünde oldu.
Belasından dolayı kalede tatil ettikleri bir Cuma gününde.
Onun ölümünü şöyle tarihlendiriniz: "Yaptığını tattı"
Bunları Hicaz'a mensup olan Hasan söyledi.*

Şair bu ifadelerle ekonomiye müdahale konusunda İstanbul hükûmeti ile anlaşan Yahudi'yi eleştirmekte ve başına gelenler konusunda onu suçlamaktadır.

2. 29 Cemaziyelahir 1110/2 Ocak 1699 Cuma günü 'Uleymî adında Feyyûmlu (Mısır'da bir şehir) bir adam Kahire'ye gelerek velilik iddiasında bulunmuştur. Halk bu adama çok rağbet edince büyük bir kargaşa çıkmış ve askerler adamı tutuklayıp kalede katletmişlerdir. Bu olayı şair şöyle işlemiştir (Ceberti, 1998, s. 1/54-55): [Meczûu'r-Remel]

جاء دَجَالٌ بِمِصْرٍ *** وَادَّعى مَا يَدَّعيه
هَرَعَ النَّاسُ إِلَيْهِ *** مِنْ وَضِيعِ وَوَجِيعِ
وَعَلَيْهِ فَدَأَّ كَيْبُوا *** يَرْجُونَ الْحَيَّرِ فِيهِ
عَقَدُوا مَجْلِسَ ذِكْرِ *** بَيْنَمَا رَقَصَ وَتَبِعَ
وَأُبْحَاحٌ وَصِيْبَاحٌ *** وَصَرَاحٌ كَالْعَيْبِ
وَنِسَاءٌ مَعَ رِجَالٍ *** جَالِسَاتٌ بِالْبَيْدِ
سَلَطَ اللهُ عَلَيْهِ *** بَعْدَ هَذَا حَاكِمِيهِ
لِيَأْتِيَ بَعْدَ عَشْرِ *** مِنْ جُمَادَى الثَّانِي فِيهِ
فَقَتَلُوهُ مَعَ ثَلَاثٍ *** بِحُسَامِ صَالِيهِ
وَكَتَمَى اللهُ الْبَرَايَا *** شَرَّهُ مَعَ تَابِعِيهِ
فَتَلَّهُ فَدَأَّ أَرْحُوهُ *** "فِيَالِ السُّرِّ لَدَيْهِ"¹¹
قَالَهُ الْبَدْرُ الْحِجَازِي *** حَسَنٌ فَانظُرْ إِلَيْهِ

*Mısır'a bir deccal geldi ve söyledi söyleyeceğini.
İnsanların iyisi de kötüsü de ona koştu.
Ondan hayır umarak önünde eğildiler!
Dans ve sapıklık arasında bir zikir meclisi kurdular.
Havlama, bağırma ve deli gibi feryat!
Erkeklerle birlikte aşikâr bir durumda oturan kadınlar!
Daha sonra Allah ona yöneticilerini musallat etti.
On üç Cemaziyelâhir'de.
Sert ve keskin kılıçla, üç kişiyle birlikte onu öldürdüler.
Onun tabileri ile birlikte şerrine karşı Allah insanlara yeter!
Onu öldürdüler. Tarih düşününüz: "Onun yanında şer öldürüldü."*

¹¹ Ebced hesabına göre: ق = 100 + ت = 400 + ل = 30 + ا = 1 + ج = 30 + ر = 300 + و = 200 + ل = 30 + د = 4 + ي = 10 + ه = 5 = 1100

Bu şiiri Hasan el-Bedrî el-Ĥicâzî söylemiştir. O halde ona bak!

3. 1116/1704 yılında Nil nehrinde bir çekilme meydana gelmiş ve bundan ziyadesiyle etkilenen insanlar topluca yağmur duasına çıkmışlar, nihayet 19 Cemaziyelevvel 1116/19 Eylül 1704 günü çokça yağmur yağmış ve insanlar sıkıntıdan kurtulmuşlardır. Bu olayı şiirinde tarihlendiren Ĥicâzî, Mısırlıları da kötü huylarından dolayı eleştirmektedir (Cebertî, 1998, s. 1/58): [el-Müctes]

بِقَافِئِهِمْ لَيْسَ لِحُصَى *** وَكَذَّبْتُمْ ذَاكَ سِحْرُ

Nifakları sayılamaz, yalanları ise işte o sihir...

4. Şair, Mısır'da 1710-1711 (h. 1123) yıllarında valilik yapan Köse Halil Paşa (öl. 1715) döneminde iç karışıklıkların ve çatışmaların dinmemesini eleştirmekte ve o günler için tarih düşürmektedir (Cebertî, 1998, s. 1/90): [Meczûu'r-Recez]

قَدْ جَاءَ مِصْرَ بَاشًا *** أَيَّامُهُ لَيْسَتْ بِمَلَاخِ

فَقُلْتُ فِي تَارِيخِهِ *** "خَلِيلٌ بَاشًا فِي كَلَامِ"¹²

صَرَبٌ مَدَانِعِ بِنَا *** كَذَا رَمَاحٌ وَصَفَاخِ

أَيُّ فِي زَمَانِ كَالِحِ *** لَيْسَ بِهِ وَقْتُ التَّشْرِاحِ

وَيَسْأَلُ الْبَدْرِيُّ حَسَنُ *** مِنْ رَبِّهِ قَفَعَ الْقَبَاخِ

Mısır'a bir paşa gelmişti, günleri hiç de güzel değildi.

Dedim onun tarihi için: "Halil Paşa kutluk içindedir."

Mısır'da top, mızrak ve kılıç vardı.

Yani rahatlama olmayan asık suratlı bir zamanda.

Hasan el-Bedrî Rabb'inden ister, kötülükleri ezmesini...

Şekil bakımından önceki şiire benzeyen bir başkasında o günleri tarihlendirmekte ve eleştirmeye devam etmektedir (Cebertî, 1998, s. 1/90): [Meczûu'r-Recez]

قَدْ زَلَلْتُ بِمِصْرِنَا *** نَارِلَةَ عَلَى الْعَبِيدِ

فَقُلْتُ فِي تَارِيخِهَا *** خَلِيلٌ بَاشًا فِي هَيْدِ¹³

قَطِيعَةَ شَبِيعَةَ *** لَيْسَ عَلَيْهَا مِنْ مَرِيدِ

أَيُّ فِي حُمُودِ وَأَنْطِقَا *** وَعَايَةُ الْمُنْتَبِ الشَّدِيدِ

وَيَسْأَلُ الْبَدْرِيُّ حَسَنُ *** مِنْ رَبِّهِ قَهْرَ الْعَرِيدِ

Mısır'ımızda kulların üzerine inen bir bela indi.

Dedim onun tarihi için: "Halil Paşa pasif kalmıştır."

Mısır'a dahası gelmeyecek olan rezalet ve berbat (bir durum).

Yani bir sönlük ve sessizlik içinde son derece şiddetli öfke...

Hasan el-Bedrî Rabb'inden ister, inatçının kahrini...

¹² Ebced hesabına göre: ع = 600 + ل = 30 + ي = 10 + ل = 30 + ب = 2 + ا = 1 + ح = 300 + ا = 1 + ف = 80 + ي = 10 + ك = 20 + ل = 30 + ا = 1 + ح = 8 = 1123

¹³ Ebced hesabına göre: ع = 600 + ل = 30 + ي = 10 + ل = 30 + ب = 2 + ا = 1 + ح = 300 + ا = 1 + ف = 80 + ي = 10 + ه = 5 + م = 40 + ي = 10 + د = 4 = 1123

Bu dizelerde şair asayiş sağlayamayan valiye beddua ederek Mısır'ın bu sıkıntılı durumdan çıkmasını arzulamaktadır.

5. Ramazan 1123/Ekim 1711'de Kahire'de, Mueyyed camiinde, Anadolu'dan gelen bir vaiz yaptığı vaazlarla epey cemaat toplamıştı. Cemaatin çoğunluğunu da Türkler oluşturmaktaydı. Vaazında, Mısırlıların evliya kabirlerinde mum ve kandil yakmak, onların eşiklerini öpmek gibi yaptıklarını anlatarak, bu gibi hareketlerin küfür olduğundan ve terk edilmesi gerektiğinden, yöneticilerin bu faaliyetleri sona erdirmeye çalışması gerektiğinden söz etti. Ayrıca evliyaların Levh-i Mahfuz'da¹⁴ olanları bildiği düşüncesinin doğru olmadığından, evliya kabirlerine kubbe yapılmasının yanlışlığından ve onların yıkılması gerektiğinden bahsetti. Bu tür düşüncelerle kafası karışan bazı insanlar bazı Ezher âlimlerine gidip bu görüşlerin doğru olup olmadığını sordular. Bu görüşlerin aksine cevaplar veren Ezherliler, bir de hâkim tarafından vaizin engellenmesi gerektiğini ifade ettiler. Bu fetvayı duyan vaiz öfkelenip hâkimin huzurunda âlimlerle tartışmayı teklif etti. Vaiz binden fazla kişiyle hâkimin evine vardı ve durumu izah etti. Devam eden olaylarla birlikte sosyal bir kargaşa haline gelip dönemin valisine intikal eden olay neticede bastırılmış ve vaiz şehri terk etmiş, taraftarlarının bazıı dövülmüş, bir kısmı da sürgün edilmiştir. Şiirinde bu olaya temas eden Hicâzî, vaizin doğru bir metolla hareket etmediğini belirterek onu eleştirmekte ve olayı tarihlendirmektedir (Cebertî, 1998, s. 1/92-94): [el-Mutedârek]

مصترٌ قد خال بما واعظُ *** عن منهج صديقي قد أعرض

فأساء الظنُّ بساداتِ *** أحكامِ الدينِ بهم تنهض

وكفانا الله مؤنته *** وله أرخ "عيبُ أمرض"¹⁵

Mısır'a doğru yöntemden yüz çeviren bir vaiz gelmişti.

Kendileriyle dinin hükümlerinin ayağa kalktığı efendiler hakkında kötü zanda bulunmuştu.

Onun verdiği sıkıntıya karşı Allah bize yeter! Onun hakkında şöyle tarih düş: "Hasta eden bir kusur."

6. Mısır'da, ordu içerisindeki hâkimiyet mücadelesinden kaynaklanan iç çekişmeler bazen büyük kargaşalara sebep olmuş ve halka sıkıntı vermiştir. Bu olaylardan biri Efrenc (Frenk) Ahmed adındaki bir emirin ordu içindeki bazı güç odaklarına karşı başlattığı isyandır. Hicâzî'nin olayla ilgili bir şiirine ^{بَيْتٌ} *(Büyük bir bela geldi Mısır'a, daha önce olmamış bundan sonra da olmayacak olan)* beytiyle başlayarak onun oluşturduğu problemlere dikkat çekmiştir. 1711 yılında yaklaşık iki buçuk ay süren çatışmalar esnasında çarşı-pazar kapanmış, insanlar sokaklara çıkamaz olmuştur. İnsanların esir edilmesi, evlerin yıkılması, malların yağmalanması ve yakılması, Nil'den içme suyunun getirilememesi gibi pek çok sorun yaşanmıştır. Hicâzî, her bir fırkanın diğerini öldürme konusunda fetva aldığı fitne günlerinde, âlimlerin pozisyonunu şu beyitle ortaya koymuştur: ^{وَالْمَلَأَ أَهْلَ الصَّالِ} *(Dalâlet ve helak ehli âlimler, onlara övülmeyecek şeyleri mubah kıldılar)*. Gece-gündüz topların ateşlendiği fitne günleri Efrenc Ahmed ve İvâz Bey gibi bazı emirlerin katledilmesi, hac emiri Eyyub Bey ve Muhammed eş-Şa'î gibi bazılarının da Mısır'dan kaçmasıyla sona ermiştir. Olayları dizginleyemeyen dönemin valisi Köse Halil Paşa, âlimlerin toplanıp fetva vermesiyle azledilmiştir.¹⁶ Hicâzî, şiirinde bu olaylara temas ederek o günkü zorluklardan şikâyet etmiş ve olayı tarihlendirmiştir (Cebertî, 1998, s. 1/174): [el-Haffif]

¹⁴ Bütün nesne ve olaylara ilişkin ilâhî ilim ve takdirin kayıtlı bulunduğu kitap. bk. (Yavuz, 2003, s. 151)

¹⁵ Ebced hesabına göre: ع = 70 + ي = 10 + ب = 2 + ا = 1 + ر = 40 + ر = 200 + ض = 800 = 1123

¹⁶ Ahmed Şelebî, *Evđahu'l-işârât fi men veliye Mısra'l-Kâhirete mine'l-vüzerâi ve'l-bâsât*, (Sâvirisü'bnu'l-Mukaffa', *Târihu Mısır min bidâyeti karni'l-evveli'l-milâdi hattâ nihâyeti'l-karni'l-işrin* (thk. Abdülaziz Cemalüddin, *Mektebetu Medbüli, 1. b. Kahire, 2006*) isimli kitabının hâmişinde sadeleştirilerek IV, 166-1014) (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1978), 4/381;

مَا تَرَى مَا جَرَى لِأَحْمَدَ الْأَفْرَزِ *** حَجَّ وَنَمَّ تَابِعُوهُ مِنْ شُلُومٍ مُكْرَبٍ
 وَيَأْتِيكَ بِئِكَ ثُمَّ مُحَمَّدٌ *** الصَّعِيدِي بَيْتِكَ إِذْ جَاءَ يُحْرَبُ
 وَعَلَيْنَا مَدَافِعُ نَصَبُوهَا *** فِي أَعَالِي الْأَنْبَرِاجِ تَرْسِي بُلُوبِ
 وَيُؤْتُونَ عَدِيدَةً حَرْثُوهَا *** مَعَ حَسْبِ الْأَمْوَالِ مِنْ غَيْرِ مُوجِبِ
 وَأَخَاطُوا بِنَا وَقَدْ مَنَّمُونَا *** اسْتِيفَاءً مِنْ بَيْلِنَا أَوْ نُصُوبِ
 فَعَطِشْنَا وَمَاءً مَلَحَ شَرِبْنَا *** وَزَمُونَا بِكُلِّ مَا كَانَ يُرِيبِ
 فَطَعُّوا افْتَرَجَ ثُمَّ مَنْ شَاعِيَهُ *** وَزَمُوهُمْ بِرَيْبِلِ وَقَمْتِ مَغْرِبِ
 وَالرَّيَابِ عَلَيْنَهُمْ قَدْ أَحْكَبُوا *** فِيهِمُو شَامِيَتِي الْأَنْثَالَ نُضْرِبِ
 وَيَلْبَلِي قَرَّ الصَّعِيدِي وَأَيُّو *** بَ وَالْأَنْثَاغِ وَانْتَسَمُوا سَرَّ مُزْهِبِ
 فَالصَّعِيدِي لِلصَّعِيدِ وَأَيُّو *** بَ لِشَامِ وَالْإِعْرَابِ يُعْرَبِ
 وَخَلِيلِ الْبَاشَا الرُّوْدِي سَجَّوَهُ *** نَعْدَ خَلَعِ لَهُ وَقَدْ كَانَ يُشْعَبِ
 وَاسْتَرَاحَتْ مِنْهُمْ أَمَاكِينُ مَضْرٍ *** وَاسْتَنَارَ الزَّمَانُ وَالْعَيْشُ مُخْصَبِ
 وَتَعَدُّوا بِقَتْلِ إِيَاطِ بَيْتِكَ *** فَرَمَاهُمْ مُبِيدَ عَادِ بِمَنْكَبِ
 وَالَّذِي قَدْ ذَكَرْتَهُ مُجْمِلٌ لَوْ *** قَدْ نَسَطْنَاهُ ضَاقَ تَعْبِيرٍ مُعْرَبِ
 حَسَنٌ ذُو الْحِجَازِ بَلِّكَ أَرْحُ *** "شَرُّ مَكْرٍ لَأَيُّوبَ مُخْدَبِ"¹⁷

Ahmed el-Efrenç ve adamlarının başına gelenleri kederli bir uğursuzluk olarak görmüyorsunuz!

Eyyûb Bey sonra Muhammed eş-Şa'îdî Bey'le savaşıarak gelmişti.

Üzerimize burçların üstünden ateş atan topları diktiler.

Haksız yere pek çok evi yaktilar, mallarını talan ederek...

Bizi kuşattılar ve Nil'imizden su almamızı ya da dökünmemizi bize yasakladılar.

Susadık, tuzlu su içtik ve bize korkutan her şeyi attılar.

Efrenç'i parçaladılar sonra da taraftarlarını. Çöplüğe attılar onları, akşam vakti.

İnsanlar akın ettiler onlara darbimeseller söyleyerek, başlarına gelenlere sevinerek...

Bir gece eş-Şa'îdî ve Eyyûb ve adamları kaçtilar. Dehşetin kötülüğünü kuşandılar.

Eş-Şa'îdî Şa'îd'e,¹⁸ Eyyûb Şam'a... Gurur ve aldanma gurbete gönderir.

Helak olan Halil Paşa'yı azlettikten sonra hapsedtiler. O kargaşaya sebep oluyordu.

Mısır'ın mekânları onlardan kurtulup rahat etti, zaman aydınlandı ve hayat verimli hale geldi.

İvâz Bey'i katletmekle haddi aştılar. 'Âd kavmini helak eden bir felaketle onları attı.

Özetle anlattığımı şayet uzatsaydık, anlatacak ifadeler yetersiz kalırdı.

Hasan Hicazlıdır. Şunu tarih düş: "Hilenin şerri, Eyyûb için zorlu bir hiledir."

Abdullah eş-Şerkâvî, *Tuhfetu'n-nâzirîn fi men veliye Mısra mine's-selâîn (Safahât min târihi Mısır 33)* (Kahire: Mektebetü Medbûli, 1996), 118; Mustafa b. Muhammed el-Kal'âvî, *Şafvetü'z-zemân fi men tevellâ 'alâ Mısır min emürin ve sulhan* (İskenderiyye: Dâru'l-Marifeti'l-Cem'iyye, 2006), 87-90; Cebertî, *'Acâibu'l-âsâr*, 1/86-87, 170-174; Miĥâil Şârûbîm, *el-Kâfi fi târihi Mısra'l-kadîm ve'l-ĥadis* (Kahire: Mektebetü Medbûli, 2004), 3/153, 155, 157-164; Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Kazdağlıyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/144; Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Mısır (Osmanlı Dönemi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/565; Jane Hathaway, "Zülfikariyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/560.

¹⁷ Ebcad hesabına göre: ع = 300 + ر = 200 + م = 40 + ك = 20 + ج = 200 + م = 40 + ك = 20 + ر = 200 + ل = 30 + ا = 1 + ي = 10 + , = 6 + ب = 2 + م = 40 + ح = 8 + د = 4 + ب = 2 = 1123

¹⁸ Yukarı Mısır olarak bilinen bölge.

Efrenç Ahmed olayı ile ilgili şairin başka şiirleri de bulunmaktadır.¹⁹

7. Hicâzî, 2 Rebîulevvel 1113/7 Ağustos 1701'de, Mısır'ın yöneticilerinden cesur bir binici olan Abdurrahman Bey'in, iktidar mücadelesi ve siyasi çekişmeler gibi sebeplerle çıkan çatışmalarda katledilmesini konu alan şiirinde olayı tarihlendirmekte ve başına gelenleri anlatmaktadır (Cebertî, 1998, s. 1/182-183): [el-Müctes]

وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بَيَّاكٌ *** بِمَا يَدَاهُ جَنَّتُهُ
 حَلَّتْ بِهِ نَقَمَاتٌ *** تَارِيخُهَا "الْأَحَبِيَّةُ"²⁰
 رَبِيعُ الْأَوَّلِ دَارَتْ *** عَلَيْهِ مَا أَقْلَمْتُهُ
 الْجُنْدُ قَدْ خَاصَرُوهُ *** وَبَيْتُهُ أَخْرَجْتُهُ
 مِنَ الْمَدَائِعِ نَارٌ *** تُرْمَى بِهِ أَخْرَجْتُهُ
 بَيْتُ رِضْوَانَ أَعْيَى *** بِدِ الْفُقَارِيِّ²¹ دَعْتُهُ
 جِمَارًا تَقْتُلُوهُ *** وَالْجُنْدُ قَدْ سَلَكَتُهُ
 وَتَعَدُّ دَا قَتْلُوهُ *** وَوَرَقَةٌ عَاوَنْتُهُ
 وَاجْتُثُّ عَنْ مِصْرٍ كَرَبْتُ *** وَالْأَرْضُ مُمْدَقْتُهُ
 وَقَالَ حَسْبُ مَنْ *** أَرْضُ الْحِجَازِ حَوْتُهُ

Abdurrahman Bey, ellerinin işlediğine (katlandı).

İntikamlar başına çöktü. Tarihi: "Onu götürdü."

Rebîulevvel, salıverdıklarını onun üstüne indirdi.

Askerler onu kuşattılar ve evini tahrip ettiler.

Toplardan atılan ateş yaktı onu.

Rıdvan el-Fikârî'nin hanesini kast ediyorum, belaya uğrattı onu.

Duvarını deldiler, askerler oradan içeri girdiler.

Onu öldürdükten sonra... Bir firka da ona yardım etmişti.

Problem Mısır'dan sökülüp atıldı. Yer onu kaybettiğinden beri...

Bunu Hicâz toprağının ihtiva ettiği Hasan söylemiştir.

8. Hicâzî'nin hakkında şiir söylediği olaylardan biri de nüfuzlu yeniçeri (müstaḥfızân) ağası Ali Ağa'nın vefatıdır. Ramazan bayramının ikinci günü yani 2 Şevval 1123/13 Kasım 1711'de Cuma günü, Kale camiinde Cuma namazının son sünnetini kılarken ikinci rekâtın secdesinden kalkmayınca öldüğü anlaşılmış ve Bâbu'l-vezîr türbesine defnedilmiştir. Bu olayı 19 beyitlik bir mersiyede konu edinen Hicâzî bazı beyitlerde şöyle söylemektedir (Cebertî, 1998, s. 1/183-186): [eṭ-Ṭavîl]

عَلَيْهِ أَغَاتُ الْبَيْتِ الْكَبِيرَةِ الَّذِي *** تُؤْوِي تَابِي عِيدِ فِطْرٍ لَهُ عُنْمُ
 فَكَمَا يُصَلِّي الْجُمُعَةَ الَّتِي حَيَّمَتْ *** فَمَاتَ بِتَابِي رَيْعَةَ حَقِّهِ الرَّحْمُ
 عَلَيْهِ دَمًا كَمْ مُقَلَّةٌ قَدْ بَكَتْ إِلَى *** أَنْ انْعَدَمَتْ حَتَّى بَكَى الْحَنْجَرُ الصُّمُّ

¹⁹ bk. Cebertî, 'Acâibu'l-âsâr, 1/174-175, 190-192, 194-195.

²⁰ Ebcad hesabına göre: ا = 1 + ذ = 700 + ه = 5 + ب = 2 + ت = 400 + ه = 5 = 1113

²¹ öl. 1656. Osmanlı Dönemi'nde Mısır'da en güçlü siyasi hiziplerden Zülfiḳâriyye'nin önemli reislerinden.

وَحَلَّتْ عَلَى أَفْطَارٍ مِصْرَ كَأَنَّهُ *** وَذَاهِمَةٌ تَارِيحُهَا: "كَلْبُ الْعَمِّ"²²

Yeniçerilerin ağası Ali, pek çok faziletleri olan Ramazan bayramının ikinci günü vefat etmiştir.

Kalkıp farz olan Cuma'yı kıldı, ikinci rekâtında öldü, rahmet kuşattı onu.

Nice gözler yok oluncaya dek ona kan ağladı hatta saçır kaya bile ağladı.

Mısır'ın her yanını kapkara bir üzüntü kapladı. Tarihi: "Keder şiddetlendi."

Sonuç

Ĥicâzî, şiirinde edebi sanatlara fazlaca yer vermemiş, sembolik abartılı anlatımlardan uzak, gerçekçi bir bakış açısıyla toplumsal olayları anlatan realist bir şair olarak görülebilir. Çeşitli ilim dallarına ait eserleri nazma çekerek şiiri bir öğretim aracı olarak kullanması da bu görüşü destekler mahiyettedir.

Şiirlerinde toplumsal kokuşmaya ve ahlaki yozlaşma yer vererek, çokça şikâyet eden, zor beğenen bazı mısralarında kötümser bir bakış açısına sahip olduğu anlaşılan, eleştiri, şikâyet ve yergiyi ön planda tutan bir şairdir. Şiirlerinden akraba ilişkilerinde sorun yaşadığı ya da etrafında hep olumsuz örneklere rastladığı anlaşılan şair pek çok eleştiri ve şikâyet şiirinde yakınlardan ve insanlardan uzak durmayı öğütlemektedir. Yer yer abartılı ifadelerle rastlanılan şiirlerden şairin bu konuyu takıntı haline getirdiği hissedilmektedir.

Şiirlerinde tarihi bilgiler vererek bir tür didaktik şiir örneği veren şair, yaşadığı toplumda cereyan eden olaylara kayıtsız kalmamış, tarihi bir belge niteliğinde bazı şiirler de ortaya koymuştur. Bu özelliği sebebiyle meşhur Osmanlı Mısır tarihçilerinden Cebertî'nin favori şairi olmuştur. Tarihçi kimi olayları anlattıktan sonra bu olayla ilgili Ĥicâzî'nin şiirlerine de yer vermiştir.

Sosyal ilişkilerin bir kısmını alışılmadık bir üslupla ele alması, ilginç bir kişiliğe sahip olan şairin geleneksel şairlerden farklı yönünü ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Ateş, S. (2002). Kutub. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 26, ss. 498-499). TDV Yayınları.
- Cebertî, A. b. Ḥasan. (1998). *Târîhu 'acâibi'l-âsâr fi't-terâcim ve'l-aḥbâr* (C. 1-4). Dâru'l-Kutubi'l-Mişriyye.
- Cevâd Ali. (1993). *el-Mufaşşal fi târihi'l-'Arab ḵable'l-İslâm*. Câmi'atu Bağdâd.
- Dayf, Ş. (1960). *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. Dâru'l-Ma'ârif.
- Durmuş, İ. (1998). Hiciv. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 17, ss. 447-449). TDV Yayınları.
- Emin, A. (2011). *Feydu'l-Ḥâḡr* (C. 8). Hindâvî.
- Hathaway, J. (2013). Zülfikâriyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 44, ss. 559-561). TDV Yayınları.
- İbn Manzûr, M. b. M. (1993). *Lisânu'l-'Arab* (C. 1-15). Dâru Sâdır.
- İbn Zâkûr, M. b. K. (2013). *Unvânü'n-nefâse fi şerhi (Dîvâni)'l-Ḥamâse*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İyişenyürek, O. (2019). *Abdullah eş-Şebrâvî ve Şiiri* (1. bs). Aybil Yayınları.
- Ḳal'âvî, M. b. M. (2006). *Şafvetü'z-zemân fi men tevellâ 'alâ Mısr min emûrin ve sulṭan*. Dâru'l-Marifeti'l-Cem'iyye.

²² Ebced hesabına göre: ك = 20 + ج = 30 + ح = 2 + ا = 1 + ل = 30 + ع = 1000 + ر = 40 = 1123

- Seyyid, S. M. (2002). Kazdağlıyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 25, ss. 143-144). TDV Yayınları.
- Seyyid, S. M. (2004). Mısır (Osmanlı Dönemi). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 29, ss. 563-569). TDV Yayınları.
- Süreyyâ, M. (1996). *Sicill-i Osmanî*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şârûbîm, M. (2004). *el-Kâfi fi târîhi Mısra'l-kadîm ve'l-hadîs* (2. bs). Mektebetü Medbûlî.
- Selebî, A. (1978). *Evdaḥu'l-işârât fi men veliye Mısra'l-Kâhirete mine'l-vüzerâi ve'l-bâşât*, (Sâvîrisü'bnu'l-Mukaffa', *Târîhu Mısır min bidâyeti karnî'l-evveli'l-mîlâdi hattâ nihâyeti'l-karnî'l-ısrîn* (thk. Abdülaziz Cemalüddin, *Mektebetu Medbûlî, 1. B. Kahire, 2006*) isimli kitabının hâmişinde sadeleştirilerek IV, 166-1014). Mektebetü'l-Hâncî.
- Şerkâvî, A. (1996). *Tuhfetu'n-nâzurîn fi men veliye Mısra mine's-selâfîn* (*Safahât min târîhi Mısır 33*). Mektebetü Medbûlî.
- Yavuz, Y. Ş. (2003). Levh-i Mahfûz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 27, s. 151). TDV Yayınları.
- Yıldız, A. (2017). *Nîl Şairi Hafız İbrahim ve Siyasi Şiirleri* (1. bs). Palet Yayınları.
- Yıldız, A. (2021). *Hassân Ahmed Kamhıyye ve Şiirleri* (1. bs). Palet Yayınları.